

TERMENUL GOTIC *HLAIW*
(,MORMÂNT, MOVILĂ FUNERARĂ, CASĂ MORTUARĂ')
PRELUAT ÎN SLAVĂ ȘI ROMÂNĂ

Adrian PORUCIUC*

Keywords: Wulfila, Gothic *hlaiw*, Germanic funerals, Proto-Slavic, Sântana de Mureș, Romanian *hleab*.

Articolul de față a avut ca punct de plecare comunicarea pe care am ținut-o la Sesiunea Națională de Comunicări Științifice, Ediția a XIII-a, desfășurată la Muzeul „Vasile Pârvan” din Bârlad (11-13 mai 2017). Este vorba de o abordare interdisciplinară, cu argumente din domeniile lingvisticii, arheologiei și istoriei. Având în vedere că, pe parcursul a trei decenii, am adus dovezi în sprijinul ideii că limba română conține un important număr de preluări lexicale din idiomuri ale vechilor germanici care s-au instalat temporar în anumite regiuni sud-est europene (vezi mai ales exemplele date în Poruciuc 1999, 2008, 2013, 2015 și 2016), am dorit să adaug și o analiză a dovezilor privitoare la perpetuarea, în slavă și (probabil independent) în română, a termenului gotic *hlaiw*. Termenul în discuție se leagă și de perioada trecerii unora dintre vizigoți de la credințele păgâne la creștinism.

Se știe că, la inițiativa episcopului vizigot Wulfila, care, la mijlocul secolului IV, păstora creștini (nu doar vizigoți) din jumătatea estică a României actuale, a fost tradusă o parte a Bibliei din greacă în gotică, respectiva traducere reprezentând primul text cuprinzător într-o limbă veche germanică³⁷. Una dintre marile realizări ale lui Wulfila (care și-a adus, desigur, și propria contribuție, ca poliglot) a fost transpunerea terminologiei creștine grecești în termeni specifici tradițiilor ritual-religioase vechi germanice pre-creștine. O astfel de „creștinare” s-a produs și în cazul cuvântului gotic *hlaiw* (foarte probabil pronunțat /hle:w/).

Termenul gotic în discuție apare (în două forme gramaticale, anume cea de dativ-locativ singular, respectiv cea de genitiv singular) în următorul pasaj din Noul Testament (Marcu, 15, 46), dat în variantele gotică și românească:

Jah [Iōsēf] usbugjands lein jah usnimands ita, fragaf þamma leina jah galagida ita in hlaiwa þatei was gadraban us staina, jah atwalwida stain du daura þis hlaiwis.³⁸

Și Iosif, cumpărând giulgiu și coborându-l [pe Isus] de pe cruce, l-a înfășurat în giulgiu și l-a pus într-un *mormînt care era săpat în stîncă*, și a prăvălit o piatră pe ușa *mormîntului*.³⁹

Că goticul *hlaiw* reprezintă un termen vechi germanic de sorginte proto-indo-europeană, reiese cu claritate din datele incluse în mai multe dicționare etimologice, din care

*Adresa: aporuciuc@yahoo.com

³⁷ Tradiția academică românească a beneficiat, încă de la sfârșitul secolului XIX, de un important studiu monografic privitor la viața și activitatea episcopului Wulfila. Lucrarea respectivă, concepută de Constantin Erbiceanu și publicată în 1898, și-a păstrat în bună parte valabilitatea, după cum dovedește și reeditarea ei recentă (vezi ediția critică Erbiceanu 2013).

³⁸ După Bennett 1980: 106 (cu sublinieri de A.P.).

³⁹ După *Biblia* 1975 (cu sublinieri de A.P.).

voi cita în continuare.

În articolul *hlaiw* din dicționarul gotic al lui Köbler (1989), pentru acel termen sunt date, în germană și engleză, sensurile ‚mormânt’ (‚Grab’), respectiv ‚cavou, peșteră funerară, sepulcru, mormânt’ (‚tomb, burial cave, sepulchre, grave’). Tot acolo sunt date și corespondentele semantice din greacă (*mnemeion, taphos*)⁴⁰ și latină (*monumentum, sepulcrum*). Însă, în final de articol, unde sunt indicate formele (reconstruite) proto-germanice și proto-indo-europene din care a descins got. *hlaiw*, putem vedea că un sens precum ‚peșteră funerară’ a fost, foarte probabil, „impus” etimologilor chiar de pasajul nou-testamentar wulfilian dat mai sus (în care mormântul lui Isus este prezentat ca „săpat în stâncă” – *gadraban us staina*) și nu de practicile funerare specifice vechilor germanici. După cum vedem din finalul aceluiași articol de dicționar, Köbler indică proveniența goticului *hlaiw* dintr-un termen proto-germanic **hlaiwa*, cu sensurile ‚adăpost, movilă funerară, mormânt’ (‚Obdach, Grabhügel, Grab’), explicabil ca provenit dintr-un termen proto-indo-europeană **kleiuos* ‚movilă’ (‚Hügel’). Așadar, potrivit datelor de mai sus, s-ar părea că termenul proto-germanic **hlaiwa* nu s-a referit inițial la vreun sepulcru săpat în stâncă, ci la un tumul funerar.

Ca să ne edificăm în privința înrudirilor pe care le avea got. *hlaiw* în plan indo-european, putem consulta datele privitoare la tema latină *cli-* (cu un /k/ inițial căruia îi corespunde un /h/ în toate limbile germanice)⁴¹, așa cum este ea prezentată într-un articol special din dicționarul etimologic Ernout/ Meillet (1985). Acolo tema respectivă este înfățișată ca « forme prise en latin par la racine **klei-* incliner, pencher » (a se vedea și evoluția lat. *inclinare*, din care provin fr. *incliner* și rom. *închina*). Se mai adaugă, în același articol, că rădăcina **klei-* « est attestée dans tout l’ensemble de l’indo-européen » și că sufixul **-wo-*, vizibil în lat. *cliuus* (‚pantă, urcuș’), este de observat și în termeni vechi germanici (cu sensul ‚tumul funerar’) precum got. *hlaiw* și arhaicul termen scandinav *hlaiwa*, la care voi reveni mai jos.

În cunoscutul dicționar de limbă veche engleză al lui Bosworth (ed. 1983) apare și un articol privitor la *hlaew*, termen care a supraviețuit până în engleza modernă, cu forma *low* (precum în toponimele compuse *Ludlow* și *Hounslow*). Ca sensuri de bază ale termenului vechi englez, Bosworth dă ‚ridicătură, movilă artificială sau naturală, movilă funerară, tumul, interiorul unei movile, peșteră’ (trad. A.P.), iar printre cuvintele germanice înrudite sunt date goticul *hlaiw* ‚mormânt’, vechiul saxon *hlew* ‚mormânt’ și vechiul german de sus *hlaeo* (cu sensul redat prin lat. *mausoleum*).

Vorbind de engleza veche, voi da mai jos (în traducere, cu frânturi din textul original) o selecție de zece versuri din poemul epic anglo-saxon *Beowulf*⁴², în care ni se înfățișează practici funerare pe care le voi compara (mai jos) cu unele specifice vechilor germanici trăitori, timp de mai multe generații, pe teritoriul Moldovei (în secolele III-IV). În cântul XLIII din *Beowulf* sunt prezentate, după cum urmează, actele rituale (în speță, incinerare urmată de ridicarea unui tumul funerar) care au marcat plecarea dintre cei vii a eroului titular, Beowulf, în postura sa de rege al geaților (cunoscuți și sub numele de wederi):

Îi pregăti tot norodul geat
rug (*ad*) pe pământ, fără seamăn,
împrejmuț tot cu scuturi (*bordum*) și coifuri (*helmum*)
și zale lucioase (*beorhtum byrnum*), pe placul lui.
Culcară la mijloc pe domnul cel mare...

⁴⁰ În textul trilingv (cu versiunile gotică, greacă și engleză) publicat pe www.wulfila.be/gothic, în fragmentul în discuție (Marcu 15, 46), got. *hlaiw* traduce termenul grec. *mnemeion* ‚monument funerar’.

⁴¹ Vezi, de exemplu, corespondențe etimologice (în plan indo-european) precum lat. *caput* ~ germ. *Haupt*, sau lat. *cornu* ~ engl. *horn*.

⁴² Poemul a fost încheșat probabil în Anglia secolelor VII-VIII, pe baza unor cântece eroice germanice mult mai vechi.

Pe deal (*on beorg*) ei vâlvoarea de foc
o stârniră și fumul de lemn se-nălță...
Se mistui tot sălașul de oase (*ban-hus*)...
Nălțară wederii gorgan (*hlaew*) pe un dâmb,
cei pe val călători de departe să-l vadă...⁴³

După acest excurs literar, să ne întoarcem la domeniul etimologic, mai precis la datele dintr-un dicționar al limbii vechi scandinave (cunoscută și ca „veche nordică”). Dicționarul lui Jan de Vries (1961) are o importanță deosebită pentru discuția de față, deoarece, în articolul privitor la termenul vechi scandinav *hlaiwa* „mormânt”⁴⁴, este indicată nu doar corespondența intra-germanică dintre acel *hlaiwa* și goticul *hlaiw*, ci și faptul că, potrivit unei păreri mai timpurii (a lui Stender-Petersen), dintr-un asemenea termen vechi germanic trebuie să fi provenit „vechiul slav” *chľěvŭ* cu sensuri precum „grajd, colibă” („Stall, Hütte”). Voi lămuri mai jos această evidentă alunecare de sens, între germanică și slavă. Aici mai sunt de menționat unele date relevante din același articol al lui de Vries, precum următoarele (trad. A.P.):

După Stender-Petersen, sensul original [al lui *hlaiwa*] nu ar fi fost „movilă funerară”, ci „casă mortuară din lemn” („hölzernes Totenhaus”) sau „locuință primitivă” („primitive Wohnung”), dacă ținem cont de sensul vechiului slav *chľěvŭ*.

Se știe că cei mai mulți slavisti (și mai ales cei din țările vorbitoare de limbă slavă) au fost destul de reticenți în a accepta ideea că nu doar în limbile slave istorice, ci chiar și în proto-slavă au fost împrumutate un număr semnificativ de elemente lexicale din idiomi vechi germanice. Printre altele, Brückner, în al său dicționar etimologic polonez, îl prezintă pe pol. *chlew* (cu sensul redat prin pol. *stajna*, care ar însemna „grajd pentru cai”, sau chiar „cocină de porci”) doar ca *prasłowo*, deci ca termen provenit din proto-slavă. Însă, în cel mai cunoscut dicționar etimologic al limbii ruse, Vasmer (ed. 1987) îl prezintă pe rus. *члев* (acest *khlev* „grajd” fiind evident corespondent etimologic al pol. *chlew*) ca bazat pe o preluare a got. *hlaiw*, dat cu sensurile de „mormânt, peșteră”. Cu privire la acea proveniență din vechea germanică, Vasmer a ținut cont de opiniile unor înaintași de seamă (precum Meringer, Berneker, Stender-Petersen, Hirt etc.) și, de asemenea, a evidențiat faptul că vechiul slavon bisericesc *chľěvŭ* era folosit cu sensuri precum „sălaș, locuință”. Respectivul sensuri (domestice) au ajuns să fie însă deviate negativ (spre sensuri precum „grajd, cocină”) nu doar în rusă și polonă, ci și în alte limbi slave istorice, din toate zonele, de la ucraineană (*члїє*), bulgară (*члев*), polonă (*chlew*) și slovacă (*chliev*), la polaba extrem-vestică (*chlev*), după cum indică Vasmer, în același articol de dicționar.

Având în vedere o asemenea răspândire în limbile slave, se poate trage concluzia că Brückner avea de fapt dreptate să considere pol. *chlew* a fi provenit din proto-slavă; dar acolo termenul nu putea să fi ajuns direct din fondul proto-indo-european moștenit. În sprijinul ideii respective se poate invoca un fundamental aspect fonetic: în toate limbile slave (inclusiv în vechea slavonă bisericească) sunetul inițial al termenul respectiv este o consoană fricativă (redată fie prin chirilicul *ч*, ca în rusă, ucraineană și bulgară, fie prin combinația de litere latine *ch*, ca în polonă, cehă etc.); iar fricativa respectivă nu se poate explica decât ca o „echivalare” a unui /h/ vechi germanic. Dacă proto-slava ar fi moștenit un **chľěvŭ* direct din proto-indo-europeană, atunci consoana inițială ar fi trebuit să fie o consoană oclusivă de tip /k/, precum cea din susmenționatul lat. *cliuus*. Pentru încă un exemplu ilustrativ, voi da corespondențele în plan indo-european indicate în articolul privitor la proto-slavul

⁴³ Traducere de A.P. (inclusă și în Poruciu 1995: 34-35).

⁴⁴ Prestigiosul *Realllexikon der Germanischen Altertumskunde* (XII, 1992) menționează, în articolul *Grab und Grabbrauch* (491b), că „vechiul nordic” *hlaiwa* a fost consemnat „în cele mai vechi inscripții runice din Norvegia”.

(reconstruit) **kletъ* ‚adăpost, cămară’ din dicționarul Derksen 2008 (care cuprinde doar termeni proto-slavi moșteniți direct din proto-indo-europeană): **kletъ* are un corespondent germanic cu /h/ inițial, anume goticul *hleipr* („colibă, cort”), pe când corespondenții din alte două limbi vechi europene, anume vechiul irlandez *cliath* („gard, împletitură”), respectiv latinul *clēta* („împrejmuire”), au /k/ inițial.

Dacă preluarea unui termen proto-slav de tipul **chlěvŭ* din gotică (sau din vreun alt idiom al germanicilor pătrunși de timpuriu în estul Europei) cu greu poate fi pusă la îndoială, la acest punct se ridică deja întrebări precum următoarele: (1) când și în ce circumstanțe a putut fi împrumutat un termen vechi germanic precum *hlaiw* de către vorbitorii de proto-slavă; (2) cum s-ar explica evidenta diferență de sens (reflectând o „degradare semantică”) dintre termenii germanici din familia lui *hlaiw* (referitori la movile sau încăperi mortuare) și termenii slavi corespunzători, ale căror sensuri au evoluat dinspre sensuri domestice precum ‚sălaș, locuință’, spre sensuri depreciative precum ‚grajd, cocină’. Utile se pot dovedi aici câteva date istorice și arheologice privitoare la anumite aspecte ale antichității est-europene târzii.

Din punct de vedere istoric-arheologic, sunt de luat în considerație dovezile prezenței factorului vechi germanic în orizontul Černjakhov-Sântana de Mureș din perioada pre-hunică, dar și în anumite prelungiri ale respectivului orizont în perioada următoare, cea a dominației hunice. Este de menționat aici că, în spectaculoasa lor deplasare dinspre Baltica spre Dunărea de Jos și Marea Neagră, goții au asimilat comunități germanice mai vechi, dintr-un orizont arheologic etichetabil ca Przeworsk-Poienesti-Lucașeuca (orizont reprezentat istoric de bastarni, peucini și skiri), dar și ne-germanici, precum unii baltici și slavi timpurii, sau, în zona carpatică, unii carpi și daci liberi. Iar dacă vorbim de prelungirea transilvană Sântana de Mureș, acolo cu siguranță s-au produs contacte și conviețuiri între germanici și populația deja vorbitoare de latină populară (pe cale de a deveni proto-română).

În ce privește posibilitățile de contact între goți și slavii timpurii (în perioada avută în vedere aici), sunt de consemnat constatările și concluziile lui Kazanski, precum cele din pasajul următor:

On peut remarquer, que les sites slaves de type Koločin et Pen’kovka de l’époque hunnique se diffusent dans la même région que ceux de la phase finale de Černjahov. Il est probable, que la population slave et gothique cohabitait au début du Ve s. dans le même territoire, politiquement contrôlé par le Huns.⁴⁵

Chiar dacă s-a bazat pe informații indirecte (după cum indică citatele din Bierbrauer 1989, Mogamedov 2001, Symonovič 1978 etc.), Kazanski a acumulat cunoștințe suficiente despre practicile de înmormântare specifice orizontului Černjakhov-Sântana de Mureș evidențiate pe teritoriul Moldovei. Bineînțeles, ne-am dori ca în bibliografiile lucrărilor unor specialiști străini interesați de situația din Moldova secolelor III-V să fie luate în considerație (în mod mai direct) constatările arheologilor români direct implicați în descoperirea și interpretarea practicilor funerare discutate aici: vezi, de exemplu, Mihăilescu-Bîrliba 1997 (cu privire la tumulii cu morminte de incinerare de pe Nemțișor), Palade 2004 (cu privire la necropola de la Bârlad-Valea Seacă), Șovan 2005 (care a comparat necropola de la Mihălășeni cu cea de la Vron și cea de la Masłomecz), sau Mamalaucă 2017 (teză în care sunt interpretate descoperiri recente în situri precum Bogdănești-Fălciu și Pogonești). Ce este de

⁴⁵ Kazanski 2009: 158-159. De adăugat ar fi că a putut exista „coabitare” între slavi și unii goții rămași în est până mai târziu, în perioada de început a dominației avare (sec. VI), după cum arată Madgearu (2005: 106): „Avarii au ajuns la Dunărea de Jos (mai precis în sudul Moldovei) în anul 562, ocupând teritoriile controlate anterior de kutriguri (o populație tūrcică înrudită cu hunii) și anți (un conglomerat de triburi iraniene, gotice și slave, care trăiau în sudul Ucrainei)”.

remarcat în privința celor doi din urmă este că, spre deosebire de mulți dintre predecesorii lor, au avut curajul atribuirilor etnice și nu s-au sfiit să evidențieze importanța „alogenilor”. Astfel, Șovan (2005) nu are ezitări în a vorbi despre componenta germanică a populației de la Mihălășeni⁴⁶. Iar Mamalaucă, în chiar ultimul paragraf al concluziilor tezei sale, formulează (mai ales pe baza unei serii de constatări antropologice privitoare la schelete reprezentative pentru o comunitate din Podișul Central Moldovenesc în secolul IV)⁴⁷, următoarea întrebare retorică: „Să fi fost vorba de o mică comunitate gotică, completată chiar și cu unele elemente est-euroapoide?”

Trebuie menționat aici că trăsăturile cele mai pregnante ale necropolelor reprezentative pentru sectorul orizontului Černjakhov-Sântana de Mureș de pe teritoriul Moldovei au corespondențe clare cu unele din culturile Wielbark și Masłomęcz din Polonia. Cu privire la acestea din urmă, voi traduce un pasaj relevant dintr-un volum editat de Kokowski *et al.* (1995), referitor la cele două culturi, în care atât goții cât și unii germanici mai timpurii (care au reprezentat o componentă remarcabilă a culturii Przeworsk) au jucat roluri importante:

Rădăcinile similare ale celor două culturi [Wielbark und Masłomęcz] se evidențiază și în ritul funerar. Mai ales interzicerea depunerii de arme și unelte în morminte – acceptate fiind, în măsură limitată, doar unele obiecte de fier – este de observat în cazul ambelor culturi. Însă Masłomęcz se distinge de Wielbark printr-o practică funerară proprie. La Masłomęcz, în cea mai timpurie fază, domina inhumarea, pe când la Wielbark, pe parcursul fazei C, se practica incinerarea. Mormintele de inhumare apar în cultura Wielbark abia în perioada corespunzătoare epocii imperiale târzii a Romei [...]. Remarcabilă este, în cazul ambelor complexe, plasarea cronologică a urmelor de locuire de tip Przeworsk în zona de est a regiunii Lublin. [...] Teoretic, s-ar putea spune că acea populație din regiunea Lublin a conviețuit mai îndelung cu noii veniți din cercul cultural gotic.⁴⁸

De importanță directă pentru articolul de față ar fi deducțiile lui Șovan (2005) cu privire la un „edificiu de cult” de la Mihălășeni (o construcție de bârne pe o temelie de piatră), construcție comparată cu una din situl de la Masłomęcz, care „a fost folosită de către membrii păgâni ai comunității”⁴⁹. Cu privire la edificiului de la Mihălășeni, Șovan a lansat însă, cu destulă prudență, „ipoteza folosirii acestui lăcaș de cult de către membrii comunității creștine de aici”⁵⁰. Jurnalistul Costin Zamfirache (2015) a preluat ipoteza și, cu mai puțină prudență, a prezentat-o în termeni de certitudine istorică:

Arheologii botoșăneni săpau în comuna Mihălășeni din județul Botoșani, la începutul anilor '80. [...] A fost descoperit în această zonă nordică a țării un adevărat oraș al morților: 520 de morminte. Defuncții au fost fie înmormântați, fie arși și depuși în urne [...]. În acest „oraș al morților”, datat de Liviu Șovan la mijlocul secolului al IV-lea, a avut loc o descoperire unicat [...]: a fost scoasă la lumină [...] fundația unui lăcaș de cult. Analizându-l, arheologul Liviu

⁴⁶ După cum menționează Ion Ioniță (în prefața la volumul Șovan 2005), într-o ierarhie a cimitirelor tipice pentru Černjakhov-Sântana de Mureș, cel de la Mihălășeni ocupă locul doi (cu 520 de morminte), locul unu fiind ocupat de cel de la Bârlad-Valea Seacă (cu 547 de morminte). Este de remarcat că, în respectiva prefață (p. 9), reputatul arheolog ieșean face referire la „numeroasele constrângeri” și la anumite (dar nenumite) „forțe potrivnice” pe care le-a avut de înfruntat Șovan „pe parcursul investigațiilor”.

⁴⁷ De menționat este că (după cum indică Mamalaucă, tot în partea concluzivă a tezei sale), scheletele în discuție reflectă un amestec de tipuri fizice, ieșind însă în evidență o „prezență mai substanțială a elementelor nordice, decelate în special pe scheletele masculine, dar și pe unele feminine”.

⁴⁸ Kokowski *et al.* (ed.) 1995: 48-49 (trad. A.P.).

⁴⁹ Cu privire la Masłomęcz, Șovan (2005: 230) a citat dintr-o lucrare a lui Kokowski din 1991.

⁵⁰ Șovan 2005: 230. Amănunte privitoare la „răspândire creștinismului în *Gothia*” (cu reflectare în practici funerare) sunt de găsit și în Vornic 2010.

Șovan a ajuns la o concluzie tulburătoare: ar fi vorba despre primul locaș de cult creștin din Moldova [...]. În afară de temelie [din lespezi de gresie], restul construcției a fost realizat din lemn, cu bârne groase, acoperite cu draniță [...]. Istoricii spun că este posibil ca morții să fi fost depuși în interiorul așezământului înainte de a fi îngropați. [...] Arheologul Liviu Șovan bănuiește că [în nordul Moldovei] misionarii creștini ai episcopului Ulfila [...] au creștinat o parte a populației amestecate de germani, daci și sarmați.⁵¹

Nu voi comenta toate amănuntele pasajului de mai sus. Aș spune însă că sunt de adăugat semne de întrebare la unele afirmații prea „decisive” ale autorului. În primul rând, chiar dacă se poate afirma că situl de la Mihălășeni este reprezentativ pentru perioada în care, undeva în partea răsăriteană a României de azi, episcopul vizigot Wulfila și unii clerici-cărturari din jurul lui au tradus Biblia în limba gotică și s-au străduit să creștineze „populația amestecată” din zonă, respectiva coincidență cronologică nu garantează că edificiul de la Mihălășeni a reprezentat „primul locaș de cult creștin din Moldova”. Ca lingvist, pot presupune doar că, pentru un asemenea edificiu, vorbitorii de gotică din zonă – atât cei păgâni, cât și cei creștinați – au folosit termenul *hlaiw*, care, după cum am văzut mai sus, corespunde atât aceluia *hlaiwa* folosit de scandinavii păgâni, cât și aceluia *hlaew* folosit de anglo-saxoni în cântările lor despre eroul Beowulf. Venind vorba despre acesta din urmă, pe care l-am văzut (mai sus) onorat printr-un ritual funerar care implica rug+tumul (*ad+hlaew*), aș mai putea presupune că, fie goții, fie taifalii atașați lor, au folosit termenul *hlaiw* și cu referire la „tumuli carpatici”, precum cei discutați de Virgil Mihăilescu-Bîrliba:

Monumentele funerare [de pe Nemțișor] consistă din tumuli plasați pe un loc mai înalt de lângă așezări [...]. De obicei movila este rotundă și a fost clădită din pământul luat de la suprafața cimitirului și, în unele cazuri, cu sol luat de la rugul funerar [...]. Unele movile au în jur un strat de pietriș sau un șir de pietre. Fără excepție ritul constă din incinerare, dar practicile funerare au fost foarte diferite și variate.⁵²

Merită adăugat aici că, într-o comunicare recentă, care s-a axat pe anumite particularități ale unuia dintre tumulii de la Braniște-Nemțișor (T4), Mihăilescu-Bîrliba a făcut referire și la urmele lăsate, în necropola respectivă, de anumite „cabane” mortuare în care erau depuși defuncții, ele fiind apoi incendiate în cadrul ritualului de incinerare⁵³.

Având în vedere că, mai sus, sugeram că se cer lămurite nu doar preluarea goticului *hlaiw* în proto-slavă, ci și degradarea semantică implicată de împrumutul lexical respectiv, va trebui să revin la Kazanski, mai precis la unele amănunte date de el (într-un subcapitol intitulat *Les Goths sous la domination hunnique. La phase finale de la civilisation de Černjahov*) cu privire un tip special de camere funerare din „morminte privilegiate”:

Les nécropoles de Černjahov de l'époque hunnique fournissent peu de traces d'une hiérarchie sociale. [...] Certaines inhumations dans de grandes fosses, des « chambres funéraires » [...] peuvent être considérées comme privilégiées [...]. Peut-être appartiennent-elles aux chefs de grandes familles patriarcales. [...] Les tombes de Gavrilovka 5, Bîrlad-Valea Seacă 507, Lazo 28 et Izvoare 8 se distinguent par un mobilier riche [...]. Selon V. Bierbrauer, les tombes privilégiées de Černjahov, [...] les « chambres funéraires », [...] contiennent souvent des traces de constructions en bois [...]. En réalité, seulement deux indices sont courants, les « chambres

⁵¹ Cosmin Zamfirache și-a dovedit pasiunea pentru vestigiile gotice nu doar în articolul din care am citat, ci și într-un articol mai recent (în *Adevărul – Moldova*, 6 aprilie 2018), în care jurnalistul dă date interesante despre o movilă funerară de lângă „cătunul” Alba (com. Hudești, jud. Botoșani), unde s-ar părea că a fost înmormântat (împreună cu calul său) un războinic ostrogot. Ar fi de dorit, și în acest caz, o investigație specializată.

⁵² Mihăilescu-Bîrliba 1997: 844.

⁵³ Comunicarea („Un caz de biritualism în secolul al IV-lea?”) a fost ținută la Institutul de Arheologie (la 29 martie 2018) și este în curs de publicare, după cum a menționat autorul.

funéraires » elles-mêmes et les services à boire avec des récipients importés [...].⁵⁴

Datele enumerate și discutate mai sus reprezintă solide argumente în favoarea faptului că un termen vechi germanic precum goticul *hlaiw* a fost folosit cu referire la diverse tipuri de morminte vechi germanice (fie de incinerare, fie de inhumare), atât în perioada pre-creștină, cât și după creștinarea goților și a altor neamuri vechi germanici. Iar în plan lingvistic, trebuie să acordăm credit filologilor (precum cei citați de Vasmer – vezi mai sus) care au afirmat că termenul slav bisericesc *chlěvŭ* reprezintă o preluare din gotică, rămânând însă de explicat atât trecerea de la sensul mai vechi de ‚casă’, până la cel de ‚cocină’, atestat în mai multe limbi slave moderne.

Punctul de pornire pentru această parte a discuției se cuvine să fie observația lui Stender-Petersen (vezi mai sus citatul din dicționarul de Vries 1961) conform căreia, pentru un termen germanic precum vechiul scandinav *hlaiwa*, este de luat în considerație nu doar un sens precum ‚movilă funerară’, ci și sensuri precum ‚cameră mortuară din lemn’ și ‚locuință primitivă’. Penultimul sens poate fi trimis atât la „cabanele” mortuare bănuite a fi existat la Braniște-Nemțșor, la „camerele funerare” (*en bois*) menționate de Kazanski, și chiar la lăcașul („realizat din lemn”) de la Mihălășeni. Cât privește trecerea la sensul domestic de ‚locuință primitivă”, ea probabil s-a petrecut nu în teren germanic (unde, după cum am văzut, sensul funerar al lui *hlaiw* s-a păstrat și la vizigoții creștini), ci în terenul unor ne-germanici, precum vorbitorii de proto-slavă, care, aflați în contact cu goții, probabil au luat în derâdere construcțiile pe care aceștia din urmă le improvizau în vederea ritualurilor funerare specifice lor.

Cu siguranță tipul de construcție pe care slavii (sau unii „autohtoni” încadrați în Sântana de Mureș) au perceput-o ca „locuință primitivă” a fost reprezentată de „cabanele” mortuare ale goților sau ale altor „alogeni” înrudiți cu ei. Avem aici un caz tipic de percepere a alterității (adică a unor aspecte specifice „celorlalți”), printr-un „filtru ironic”⁵⁵. Numai așa se explică alunecarea semantică, vizibilă mai ales în teren slav, de la ‚casă mortuară (gotică)’, la ‚locuință primitivă’, iar de acolo la ‚grajd’, și chiar la ‚cocină de porci’. De remarcat este aici că, dintre vorbitorii de română, doar istroromânii folosesc un termen precum *hliv*, evident preluat din croată, după cum se indică într-un „glosar istroromân”:

hliv [...] cocină: *Porcu de urek’ zgolim afăra din hliv*. Scoatem de urechi porcul afară din cocină. (scr. *hliv*, variantă ikaviană a lui *hljev* coteț, cocină).⁵⁶

Dacă termenul istroromân dat mai sus nu pune nici un fel de probleme etimologice (originea sa slavă reieșind cu claritate din forma sa fonetică, ca și din sensul său), corespondenții săi din dacoromână, anume *hleab* și *hleamp* nu sunt la fel de ușor de interpretat.

Dicționarul Ciorănescu 2001 îl include pe *hleab* (marcat ca „moldovenesc”), cu sensuri precum ‚rest, fragment, ciob’. La partea etimologică, Ciorănescu menționează mai întâi propunerea lui Cihac (total greșită), potrivit căreia termenul românesc în discuție ar proveni din „slavul” *chlěbŭ* ‚pâine’ (ideea fiind că rom. *hleab* ar fi trebuit să însemne inițial ‚rest de pâine, bucată’)⁵⁷. După care Ciorănescu menționează și soluția din DAR (*Dicționarul*

⁵⁴ Kazanski 2009: 130-131.

⁵⁵ La „filtrul ironic”, vizibil în degradările semantice care au marcat unele cuvinte românești de foarte probabilă origine veche germanică, m-am referit în Poruciuc 1999. Printre altele, le-am discutat pe rom. *găman* ‚mâncău’ (trimis la got. *gaman* ‚membru al unei comunități rurale’) și pe rom. *tală*, cu sensuri precum ‚gălăgie, ceată gălăgioasă’ (trimis, printre altele, la engl. *tell* ‚a spune, a povesti’ și *tale* ‚poveste’).

⁵⁶ După glosarul atașat la volumul Sârbu/ Frățilă 1998.

⁵⁷ Etimologia lui Cihac nu merită atenție decât în măsura în care termenul slav pentru pâine provine și el dintr-un termen gotic, după cum indică Vasmer 1987, în articolul privitor la rus. *хлеб* (*khleb*) ‚pâine’, trimis la got. *hlaifs* ‚pâine’ (cu forma de genitiv *hlaibis*). Termenul gotic respectiv nu are vreo legătură cu rom. *hleab*, ci, indirect,

Academiei Române, 1913-1940), care „pleacă de la rus. *chljabatī* ‚a se rablagi’”. Respectivul termen rusesc (хлябать în original, de transliterat ca *khljabat*) este dat în dicționarul Vasmer 1987 cu sensuri precum ‚a se clătina, a se bălăbăni’, însă cu etichetare de termen expresiv-onomatopeic (deci fără vreo legătură cu proto-slavul **chlěvŭ*, cel provenit din goticul *hlaiw*).

La rândul său, în articolul din dicționarul MDA-II privitor la rom. *hleab* (prezentat ca regionalism folosit în Moldova și Bucovina), nu se indică o origine precisă a cuvântului respectiv, ci doar se face trimiterea „cf. rus., ucr. хлябать ‚a fi hodorogit”⁵⁸, fiind desigur vorba de termenul est-slav pe care Vasmer l-a considerat a fi de formație expresiv-onomatopeică. Dacă două dintre sensurile lui *hleab* date în MDA-II, anume ‚obiect stricat sau vechi’ și ‚moșneag sau babă’ ar putea indica o legătură posibilă cu sfera semantică a lui хлябать, nu același lucru se poate spune despre alte două sensuri ale aceluiași cuvânt românesc, anume ‚casă’ (etichetat în MDA-II prin prescurtarea „gmț”, adică „glumeț”) și ‚clădiri auxiliare ale unei gospodării’ (sens exprimat prin pluralul *hleaburi*). Sensurile din urmă ar sugera chiar existența unei perechi de omonime: un *hleab*¹ (legat de хлябать) și un *hleab*² (cu cele două sensuri din urmă), care se poate compara cu proto-slavul **chlěvŭ*, cel provenit din goticul *hlaiw*. S-ar pune totuși, mai întâi, întrebarea de ce rom. *hleab* nu a mers cu degradarea semantică la fel de departe ca descendenții lui **chlěvŭ* din limbile slave istorice (vezi mai sus). S-ar putea să avem și aici un caz de preluare independentă (în proto-slavă și în est-romanica timpurie) asemănător celui al rom. *gard*, care, preluat fiind din vechea germanică, a rămas în română cu formă și sensuri foarte apropiate de cele originare (‚împrejmuire, curte’), pe când în limbile slave forma originală s-a transformat în *grad*, *gród*, *hrad* sau *gorod*, iar sensul principal a ajuns să fie ‚oraș (fortificat)”,⁵⁹.

Având în vedere sensul „glumeț” atașat de rom. *hleab* (cu sensul de ‚casă’), s-ar putea afirma că, și în acest caz, susmenționatul „filtru ironic” a acționat în receptarea unui element de cultură gotică de către autohtoni ne-germanici. Totuși, sensul „gospodăresc” al pluralului *hleaburi* (‚clădiri auxiliare ale unei gospodării’) nu par să aibă coloratură ironică. Mai mult, după cum menționam deja mai sus, pe lângă *hleab* dacoromâna are și un *hleamp*, pe care, într-un articol separat, MDA-II îl prezintă ca pe un regionalism (trimis la *hleab*), cu sensul ‚acaret al unei gospodării’, deci tot un sens care nu arată a fi neapărat „glumeț”. Nu doar aceste diferențe de evoluție semantică, ci și unele aspecte fonetice ne conduc spre ideea că rom. *hleab* (sau, mai degrabă, *hleab*²) și *hleamp* nu trebuie interpretate ca simple împrumuturi din slavă, ele reflectând, mai degrabă, o preluare independentă a termenului got. *hlaiw*. S-ar părea că acesta din urmă, ajuns în terenul românei timpurii, doar s-a „secularizat” (pierzându-și sensul ritual-religios germanic), dar nu a suferit degradarea semantică severă care este evidentă în teren slav. Spre ideea de preluare independentă ne îndreaptă și unele aspecte fonetice.

Pe scurt, în ce privește forma lui *hleab*, secvența consonantică inițială /hl/⁶⁰ ar putea fi interpretată ca o echivalare a secvenței /xl/ din proto-slavă⁶¹, iar diftongul /ja/ (scris *ea*)⁶² l-ar

doar cu regionalismul tot moldovenesc *hliban* ‚pâine’, prezentat de MDA-II într-un articol separat (unde, pentru *hliban*, este propusă proveniența din ucr. хліб ‚pâine’).

⁵⁸ Același dicționar prezintă, într-un articol separat, verbul *hleabui* ‚a se strica’, ca derivat („regional”) din *hleab*.

⁵⁹ Vezi argumentația detaliată din Poruciu 2009.

⁶⁰ De remarcat este că, în română, secvența inițială /hl/ apare și în cuvinte precum *hlad*, *hladnic*, *hlipuș*, *hliză* și *hlută*, toate date cu „origine necunoscută” în MDA-II.

⁶¹ Consoana /x/, specifică unor limbi precum greaca și rusa, are o articulație mai „dură” decât cea a fricativei /h/ din limbi precum latina sau limbile germanice. Se știe că deja în latina populară sunetul /h/ se pierduse, astfel că nu a mai fost transmis limbilor romanice (vezi lat. *haedus* > rom. *ied*, sau *hordeum* > *orz*). Româna a păstrat însă un /h/ din substratul pre-roman (vezi rom. *hămesi*, căruiua îi corespunde *hamēs* ‚mâncău’ din albaneză), la care s-a adăugat și un /h/ care l-a echivalat pe /x/ din împrumuturile slave (precum *hătru* sau *hrană*).

⁶² Este vorba de diftongul provenit din vocala redată prin *ě* în transcrierea termenului proto-slav **chlěvŭ* (păstrat ca atare în vechea slavonă bisericească). Cu privire la „valoarea fonetică” a lui *ě* în „paleoslavă”, vezi Negrescu 1961: 106.

putea încadra pe *hleab* într-o serie de cuvinte românești monosilabice de proveniență veche slavă („sclavenică”), precum *veac* și *deal*, la care sunt de alăturat *cneaz* și *leac*, acestea din urmă având la bază foarte vechi împrumuturi din germanică în proto-slavă⁶³. Problema o pune însă consoana finală a lui *hleab*, anume /b/, având în vedere că proto-slavul **chlěvŭ* arată un /v/ care a fost păstrat și în toate cuvintele slave bazate pe acel termen proto-slav (vezi exemplele de mai sus). Mai mult, corespondența dintre un /b/ final din română și sunetul final din goticul *hlaiw* (adică o consoană bilabială, de tipul lui /w/ din engleză), sugerează că, spre deosebire de proto-slavă, româna timpurie a aplicat aceeași regulă ca cea aplicată în cazul unor cuvinte moștenite din latină, precum *ceruus* și *coruus*, care au devenit *cerb* și *corb* în română. Cât despre varianta *hleamp*, ea prezintă un aspect fonetic specific latinei populare, ca și românei timpurii, anume adăugarea unui „infix nazal” expresiv: vezi rom. *strâmb*, ca provenit din lat. *strabus* „sașiu” (de fapt acesta fiind atestat – în glose –) și cu forma *strambus*, după cum indică dicționarul Ernout/ Meillet 1985, s.v. *strabus*). Așadar, asemenea evoluții fonetice ar fi specifice chiar „perioadei de formare” a limbii române (încadrată în secolele V-VIII, după Ivănescu 2000: 179), o perioadă care, cu siguranță, a precedat asimilarea celor mai timpurii elemente lexicale slave în limba română.

În concluzie, se impune în primul rând ideea că termenul gotic *hlaiw* le clarifică etimologic atât pe proto-slavul **chlěvŭ* (păstrat în vechea slavonă bisericească și în limbile slave moderne), cât și pe românescul *hleab* (cu varianta *hleamp*). După cum am scos în evidență mai sus, argumente semantice și fonetice indică faptul că, pentru acel termen românesc (pentru care dicționarele consemnează atestări în Moldova și Bucovina) nu s-ar justifica o preluare din slavă, ci una independentă, mai timpurie decât perioada primelor preluări lexicale din slavă (în româna secolelor XI-XII)⁶⁴. Nu este lipsit de importanță faptul că rom. *hleab* este un termen specific unei provincii pentru a cărei denumire timpurie, *Moldua*, a fost explicată încă de Hasdeu ca având o origine veche germanică, acea etimologie fiind (cu unele ajustări) valabilă și în prezent (cf. Poruciuc 2015). Indubitabil, termenul gotic *hlaiw* a fost preluat de vorbitori de proto-slavă, probabil în zona Černjakhov. Se poate însă deduce și că același *hlaiw* a putut fi preluat în limba unor autohtoni încă ne-romanizați (carpi sau „daci liberi”), în teritoriul Moldovei de azi, în care există situri precum Valea Seacă și Mihălășeni, relevante pentru coabitarea dintre germanici și autohtoni. Nu este însă de exclus o preluare a respectivului termen chiar și în limba latinofonilor care s-au aflat în contact cu goții pătrunși în spațiul intracarpatic, în care se află și situl titular al culturii Sântana de Mureș. Acolo, o componentă veche germanică este cât se poate de vizibilă și în cadrul binecunoscutei necropole, care se pare că încă nu a spus tot ce are de spus.

⁶³ Vezi articolele privitoare la rus. *knjaz*’ și *leká* în dicționarul Vasmer (vol. II, 1986). De adăugat ar fi că diftongul /ja/, scris *ea*, apare și în termeni românești monosilabici care nu provin din slavă, precum *beat* (probabil din lat. **bibitus*), *bleah* (din germ. *Blech* „tablă”) și *neam* (considerat a proveni din magh. *nem* „sex, specie, neam”).

⁶⁴ Cu privire la romanizarea slavilor pătrunși în teritoriul fostei Dacii, vezi Ivănescu: 285.

THE GOTHIC WORD *HLAIW* ('TOMB, FUNERAL MOUND, MORTUARY HOUSE') BORROWED INTO SLAVIC AND ROMANIAN

The Gothic word *hlaiw*, which represents the central element of this article, was first recorded in the 4th century, in the Wulfila's Gothic Bible. According to Köbler's etymological dictionary of the Gothic language, *hlaiw* meant 'tomb, burial cave, sepulchre, grave'. As the word under discussion had cognates in several Old Germanic languages, linguists were able to reconstruct a Proto-Germanic **hlaiwa*, which presumably meant 'funeral mound', or also 'mortuary house'. With the latter meaning, the word was borrowed into Proto-Slavic, where its form became **chľěvŭ*, whose meanings, as recorded in Old Church Slavonic, were 'house, shelter'. In its evolution, on the soil of various historical Slavic languages, the word came to have forms such as *khlev*, *khliv*, *chlew*, *chliev*, etc. Semantic degradation (due to perception through an "ironic filter") appears to have affected those variants, most of which came to mean 'stable', or even 'pigsty'. In the final part of the article, the present author points out that Romanian has a term *hleab* – with a variant *hleamp*, and with meanings such as 'outbuilding, annex, shack' – which can also be referred to Gothic *hlaiw*. The Romanian word does not appear to be as much affected by semantic degradation as the Slavic words derived from Proto-Slavic **chľěvŭ*. Also, both *hleab* and its variant *hleamp* show – especially in their final sounds – phonetic changes that were specific to the transition from Vulgar Latin to "Primitive Romanian" (cf. Lat. *ceruus* > Rom. *cerb*, or Lat. *strabus* > Vulg. Lat. *strambus* > Rom. *strâmb*). Therefore, this author assumes that *hleab/hleamp* did not reach Romanian via Proto-Slavic, but it represents, rather, a borrowing of Gothic *hlaiw* into substratal idioms such as those spoken by the "free Dacians" who lived side by side with the Visigoths in regions of today's Moldavia (as proved by finds from sites such as Valea Seacă and Mihălășeni). Or, even, Gothic *hlaiw* can have been borrowed into the Late Vulgar Latin spoken by fourth-fifth-century inhabitants of former Dacia Antiqua, where at least one major Transylvanian site, Sântana de Mureș, reveals penetration of Old Germanic elements from the vast area of the Černjakhov culture.

BIBLIOGRAFIE

- Beowulf*, 1952, ed. A. J. Wyatt/ E. W. Chambers. Cambridge: Cambridge University Press.
Biblia sau Sfînta Scriptură, 1975. București: Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă.
Bennett, William H., 1980. *An Introduction to the Gothic Language*. New York: MLAA.
Bosworth, Joseph, 1983 (1898). *An Anglo-Saxon Dictionary*, ed. T. Northcote Toller. Oxford: Oxford University Press.
Brückner, Aleksander, 1970 (1927). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
Ciorănescu, Alexandru, 2001. *Dicționarul etimologic al limbii române*, ed. și trad. T. Șandru Mehedinți și M. Popescu Marin. București: Saeculum I. O.
Erbiceanu, Constantin, 2013. *Ulfiła – Viața și doctrina lui*, ed. M. O. Cățoi. București: Ed. Enciclopedică.
Ernout, Alfred/ Antoine Meillet, 1985 (1959). *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. Paris: Klincksieck.
Ioniță, Ion, 2005. Prefață la vol. Șovan 2005.
Ivănescu, Gheorghe, 2000 (1980). *Istoria limbii române*, ed. M. Paraschiv. Iași: Junimea
Kazanski, Michel, 2009. *Archéologie des peuples barbares*. București: Ed. Academiei/ Brăila: Ed. Istros.
Kluge, Friedrich, 1995. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, ed. E. Seebold. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
Köbler, Gerhard, 1989. *Gotisches Wörterbuch*. Leiden: Brill.
Kokowski, Andrzej *et al.*, 1995. *Schätze der Ostgoten*. Stuttgart: Theiss.
MDA - *Micul dicționar academic*, I-IV, 2001-2003, ed. Marius Sala *et al.* București: Univers Enciclopedic.
Madgearu, Alexandru, 2005. *Note explicative*, în vol. *Cronica Monemvasiei* (105-126), trad. M. Alexianu și R.-G. Curcă. Iași: Performantica.
Mamalaucă, Mircea, 2017. *Descoperiri arheologice inedite referitoare la perioada Antichității târzii (sec. IV d.Hr.) în Podișul Central Moldovenesc* (teză de doctorat, susținută în martie 2018 la Institutul de Arheologie din Iași).
Mihăilescu-Bîrliba, Virgil. 1997. "The Carpathian Barrows Culture / Cultura tumulilor carpatice". *Acta Musei Porolissensis*, XXI, 833-878.
Negrescu, I. D., 1961. *Limba slavă veche*. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă.
Palade, Vasile, 2004. *Așezarea și necropola de la Bârlad-Valea Seacă (Sfârșitul secolului al III-lea – a doua jumătate a secolului al V-lea)*, ed. Eugen Popușoi, pref. Ion Ioniță. București: ARC 2000.
Poruciuc, Adrian, 1995. *Istorie scrisă în engleza veche*. Iași: Ed. Moldova.

- Poruciuc, Adrian, 1999. "The Significance of Old Germanic Elements Preserved in Romanian". În vol. *Eurologistik - Ein Schritt in die Zukunft (175-190)*, ed. Norbert Reiter. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Poruciuc, Adrian, 2008. „Problema vechilor germanisme păstrate în limba română”. În vol. *Lucrările primului simpozion internațional de lingvistică: București, 13-14 noiembrie 2007* (105-130), ed. N. Saramandu et al. București : Ed. Universității din București.
- Poruciuc, Adrian, 2009. "Linguistic-Historical Implications of an Old Germanic Loan – Romanian *gard* 'fence, enclosure, weir, garden'." *The Mankind Quarterly* (Washington, D.C.), Vol. L, Nos 1&2, 25-70.
- Poruciuc, Adrian, 2013. "The early stage of the relationship *Romania-Germania* as reflected in Old Germanic loans in Romanian". În vol. *Imperium und Romanisierung (185-206)*, ed. A. Rubel. Konstanz: Hartung-Gorre Verlag.
- Poruciuc, Adrian, 2015. „Numele vechi al Moldovei (*Moldua*) explicat prin apelativul proto-germanic **moldwa*”. *Philologica Jassyensia*, An XI, Nr. 1, 221-239.
- Poruciuc, Adrian, 2016. „Un sistem juridic-administrativ de origine veche germanică reflectat într-o familie lexicală românească (*ban, bănat, băni, bănu, băntui*)” (I). *Arheologia Moldovei*, XXXIX, 113-128.
- RGA 1998. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, XII, ed. Johannes Hoops et al. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Sârbu, Richard/ Vasile Frățilă, 1998. *Dialectul istroromân*. Timișoara: Amarcord.
- Șovan, Octavian Liviu 2005. *Necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Mihălășeni (jud. Botoșani)*. Târgoviște: Cetatea de Scaun.
- Vasmer, Max, 1986-1987. *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, I-IV, ed. O. N. Trubačev. Moskva: Progress.
- Vornic, Vlad, 2010. „Morminte orientate vest-est din necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Brăviceni. Contribuții la problema răspândirii creștinismului în *Gothia*”. *Arheologia Moldovei*, XXXIII, 189-216.
- Vries, Jan de, 1961. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden: Brill.
- Zamfirache, Cosmin, 2015. „Cea mai veche biserică din Moldova, descoperită în ,orașul morților’”. *Adevărul de week-end*, 29 mai, p. 22.